

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Факультет педагогічної освіти
Кафедра дошкільної і спеціальної освіти

«Допущено до захисту»

Завідувач кафедри

_____ Ковшар О. В.
« ____ » _____ 2024 р.

Реєстраційний № _____
« ____ » _____ 2024 р.

СОЦІАЛІЗАЦІЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В УМОВАХ
ВОЄННОГО СТАНУ

Кваліфікаційна робота
студентки групи ЗДОМ-23
ступінь вищої освіти «магістр»
спеціальності 012 «Дошкільна освіта»
Беркути Любові Анатоліївни

Керівник кандидат педагогічних наук,
доцент Суятинова Катерина Євгеніївна

Оцінка:

Національна шкала _____

Шкала ECTS ____ Кількість балів

Голова ЕК _____

(підпис) (прізвище, ініціали)

Члени ЕК _____

(підпис) (прізвище, ініціали)

_____ (прізвище, ініціали)

_____ (прізвище, ініціали)

_____ (прізвище, ініціали)

Кривий Ріг – 2024

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ	7
1.1. Стан дослідження соціалізації дітей дошкільного віку в науковій літературі	7
1.2. Вплив воєнного стану на соціалізацію особистості	17
РОЗДІЛ 2. РЕКОМЕНДАЦІЇ ВИХОВАТЕЛЯМ ЩОДО СПРИЯННЯ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	26
2.1. Особливості організації освітнього процесу дітей дошкільного віку в ЗДО	26
2.2. Механізми формування соціалізації дітей дошкільного віку в умовах воєнного стану	32
2.3. Програма рекомендацій вихователям щодо сприяння соціалізації дітей дошкільного віку в умовах воєнного стану	35
ВИСНОВКИ	42
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	45

ВСТУП

Актуальність дослідження. Процес соціалізації особистості не втратив своєї актуальності, адже зі стрімким розвитком суспільства, більшою діджиталізацією та технологізацією і навчальної, й ігрової діяльності, він змінюється докорінно. Діти часто надають перевагу комп'ютерним іграм, ніж проведенню часу з однолітками на вулиці. Все це чинить негативний вплив на соціалізацію дітей дошкільного віку. Часта відсутність реального та живого спілкування зі своїми однолітками та вихователями, не сприяють повноцінній соціалізації малюка.

Сьогодні процес соціалізації дітей дошкільного віку особливо ускладнився через повномасштабне вторгнення російської федерації, ескалацію збройної агресії та тим, що збільшилась кількість тимчасово окупованих територій та територій на яких відбуваються активні бойові дії або які є прифронтовою зоною. Діяльність закладів дошкільно ї освіти переведено в дистанційний формат або зупинено (повністю чи частково) з урахуванням безпекової ситуації. Діти є найбільш вразливою категорією під час збройних конфліктів та війн.

Процес соціалізації дитини починається ще з раннього її віку, в сім'ї, продовжується вже в дошкільному віці – центральним місцем цієї соціалізації стає заклад дошкільної освіти. Заклади дошкільної освіти сьогодні обмежені у виконанні освітньої та виховної функцій, а відтак – обмежені й в організації процесу соціалізації. Тому основним джерелом соціалізації на сьогодні є батьки та близькі дитини, які повинні забезпечити дошкільнику всебічний процес соціалізації: знайомства з іншими дітьми, прогулянки, взаємодії з іншими дітьми та людьми тощо. В цьому питанні діти потребують допомоги від дорослих, оскільки їм самотійно буває досить складно впоратись із вимогами

та завданнями, що постають перед ним в процесі входження в соціум, особливо в період війни.

Ускладнюється процес соціалізації та адаптації до нового соціуму ще й тим, що сьогодні велика кількість дітей є внутрішньо-переміщеними (до того ж, це може відбуватися не один раз); діти часто не встигають звикнути до одного місця свого нового життя, як їм треба його змінювати. Все це ускладнює як адаптацію, так і соціалізацію малюка.

Травматичний досвід, розвиток посттравматичного стресового розладу, страхи – все це ускладнює процеси адаптації та соціалізації; діти втрачають довіру до навколишнього світу, до людей, які їх оточують. Тому перед вихователями постає складне та важливе завдання – соціалізувати дитину, включити її в систему міжособистісних відносин, навчити спілкуванню та розвинути довіру. Цього можна досягти тільки за допомогою правильно побудованої роботи, а також у спільній роботі з батьками, тими, хто їх замінює, іншими членами родини, а також – з іншими спеціалістами.

Соціалізація дитини дошкільного віку в сучасних умовах – умовах, коли держава перебуває в стані війни, – ускладнюється саме через обмеження та небезпеки, які обумовлені військовими діями та їх наслідками. При організації повноцінної соціалізації дітей дошкільного віку сьогодні необхідно враховувати ряд таких факторів, як: чи є дитина внутрішньо переміщеною особою, чи пережила вона окупацію або насильство з боку окупаційних військ, чи була свідком такого, як пережите вплинуло на її психологічний, психоемоційний стан.

Робота в напрямку соціалізації дитини дошкільного віку повинна вестися в таких напрямках, як: адаптація до нових умов життя, робота з травматичним досвідом, формування довіри до оточуючих, емоційна та психологічна підтримка.

Питанням соціалізації займалися такі дослідники, як: Дж. Мід, Е. Дюркгейм, Ю. Богінська, Н. Смелзер, В. Бондаренко, В. Орбанідт, Е. Гіденс, С. Курінна, І. Бех, Т. Кравченко, К. Суятинова та ін. Дослідження цих науковців були спрямовані на процес соціалізації загалом та безпосередньо в умовах воєнного стану. Для розуміння деструктивних впливів війни на психіку, були використані дослідження наступних авторів: Ю. Бохонкова, М. Варій, Т. Кирпенко, К. Суятинова та ін.

Метою дослідження є теоретичне обґрунтування та розробка програми, яка сприятиме процесу соціалізації дітей дошкільного віку в умовах воєнного стану.

Завдання дослідження:

- схарактеризувати поняття «соціалізація», «воєнний стан», «соціалізація дітей дошкільного віку»;
- виявити стан розробки проблеми соціалізації дітей дошкільного віку в умовах воєнного стану у психолого-педагогічній літературі;
- проаналізувати та систематизувати теоретичні основи процесу соціалізації дітей дошкільного віку;
- розробити практичні поради для вихователів ЗДО щодо сприяння процесу соціалізації дітей дошкільного віку в умовах воєнного стану.

Об'єкт дослідження: процес соціалізації дітей дошкільного віку.

Предмет дослідження: соціалізація дітей дошкільного віку в умовах воєнного стану.

Для розв'язання завдань, які було поставлено, використані **методи теоретичного рівня:** аналіз, синтез, порівняння та узагальнення наукової, методичної та навчально-методичної літератури.

Апробація результатів роботи. Результати дослідження було апробовано у вигляді доповіді «Практичні рекомендації вихователям щодо сприяння соціалізації дітей дошкільного віку в умовах воєнного стану» на Всеукраїнській

науково-практичній Інтернет-конференції з Міжнародною участю «Сучасне дошкілля: актуальні проблеми, досвід, перспективи розвитку» (м. Ніжин, 06 листопада 2024 р.). Досліджувану тему розкрито у публікації: Беркута Л. А. Практичні рекомендації вихователям щодо сприяння соціалізації дітей дошкільного віку в умовах воєнного стану. Сучасне дошкілля: актуальні проблеми, досвід, перспективи розвитку: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції з Міжнародною участю Ніжинський університет імені Миколи Гоголя. Ніжин, 2024.

Практична значущість представленої роботи полягає в тому, що результати, отримані в ході дослідження, можуть стати в нагоді студентам при проходженні педагогічної практики, батькам чи особам, які їх замінюють, та вихователям закладів дошкільної освіти.

Структура роботи: вступ, дварозділи, висновки до розділів, загальні висновки, список літератури, додатки.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

1.1. Стан дослідження соціалізації дітей дошкільного віку в науковій літературі

Для початку розгляду питання соціалізації дітей дошкільного віку необхідно звернутись до означення самого поняття «соціалізація». Соціалізація є процес становлення особистості, який характеризується певними особливостями (засвоєння мови; соціальних цінностей, притаманних суспільству; засвоєння культури цього суспільства; засвоєння, відтворення й збагачення соціальних зв'язків та соціального досвіду та т. ін.). Процес соціалізації відбувається в процесі впливу на особистість таких факторів, як: сім'я, ЗМІ, дитячий садок, школа, вищі навчальні заклади та т. ін.[2; 5; 18].

Вивчення процесу соціалізації особистості провадиться активно, про що можуть свідчити різні визначення цього феномену у різних словниках. У словниках можна зустріти такі визначення поняття «соціалізація», як, наприклад: «процес становлення особистості, навчання й засвоєння особистістю цінностей, норм, зразків поведінки, настанов, властивих даному суспільству, соціальній групі чи соціальній спільноті» або як «процес засвоєння й подальшого розвитку особистістю соціально-культурного досвіду» [5, с. 49-50].

Ще одне визначення терміну «соціалізація» наголошує, що безпосередньо процес соціалізації, тобто засвоєння моральних норм, принципів, зразків поведінки та т. ін. відбувається через формування власного «Я» особистості, через прояв його унікальності; а норми, принципи, зразки поведінки, які особистість засвоює є необхідними для того, щоб ефективно функціонувати в даному суспільстві [2, с. 31].

Сутність самої соціалізації полягає в тому, що людина разом з цим формується як член саме того суспільства, до якого належить [18, с. 15].

У дошкільному віці починає формуватись таке особистісне утворення, як базисна довіра до світу (визначено Е. Еріксоном), разом з яким, також, у дитини дошкільного віку формуються уявлення про надійність дорослих та емоційна близькість з ними [17]. Нині заклади дошкільної освіти починають перетворюватись на так звані «інститути соціалізації», тобто таким собі посередником між дитиною та широким світом, щоб навчити дитину тому, як увійти в цей світ, стати його частиною, визначити своє місце в ньому; навчити налагоджувати стосунки з колом нових людей, які були б продуктивні, а також – відчувати себе в цьому світі компетентною та життєрадісною [17, с. 1].

Процес соціалізації є тривалим, починається він з сім'ї і продовжується на всіх етапах життя людини. Перші норми, які притаманні суспільству, в якому зростає дитина, вона починає засвоювати саме зі своєї сім'ї: норми поведінки, цінності, моральні принципи та т. ін. Процес соціалізації дитини має свої особливості. М. Осоріна [2, с.32] визначила три головні фактори, які впливають та визначають те, як у дитини дошкільного віку відбувається певне світосприйняття в процесі її дорослішання:

- вплив «дорослої культури» (тут дитина спостерігає спочатку за батьками, потім за вихователями – вони є найбільш активними провідниками цього фактору, бо найбільше взаємодіють з дитиною; іншими дорослими зі свого оточення);

- особисті зусилля дитини (проявляються у тих видах творчої та інтелектуальної діяльності, які дитина здійснює);

- вплив дитячої субкультури (тут маються на увазі певні традиції, які існують тільки у дітей, і вони є сталими й такими, що передаються від покоління до покоління дітей; є значимими для дошкільника в його пізнанні світу).

Вже декілька років, як в Україні відбувається розвиток науково-практичних освітніх напрямів, які ґрунтуються на зарубіжних технологіях

педагогічного впливу, розроблених такими дослідниками, як: М. Монтесорі, С. Френе, О. Декролі. Основою таких педагогічних технологій є ранній соціалізаційний процес, вільне виховання та надання дитині дошкільного віку можливості для самостійного досягнення соціальної ідентичності. Проте, названі технології не мають на меті усунення дорослого від процесу виховання, навчання та соціалізації дитини – дорослий залишається включеним в цей процес та контролює його.

Дослідженням соціалізації, як феномену займалась велика кількість науковців (Т. Парсонс, Г. Олпорт, К. Юнг, З. Фройд, Е. Еріксон, А. Мудрик, А. Адлер, Б. Скіннер, А. Бандура та ін.). Наприклад, значний внесок у теорію соціалізації зробив Т. Парсонс [31]; в своїй концепції, він пов'язав соціалізацію з таким процесом, як інтеграція. Відповідно до його концепції, соціалізація – це процес інтеграції індивіда в певну соціальну систему через прийняття норм і цінностей (прийнятих в цій соціальній системі), як власних.

Т. Парсонс [31] в своїй концепції, також, виділив три види соціальної орієнтації: пізнавальна орієнтація (виділення суб'єктом об'єктів з навколишнього середовища та їх класифікація за певними ознаками), практична орієнтація (цей вид орієнтації дозволяє суб'єкту визначити безпечність/небезпечність того чи іншого предмету), оціночна орієнтація (нею суб'єкт послуговується при надання певної оцінки певним діям, предметам чи об'єктам, які він сприймає під час пізнавального процесу). В результаті дотримання цих стандартів (соціальних орієнтацій) вони стають потребою індивіда, включаються в його мотиваційну сферу (стаючи її елементом) [31; 1, с. 8-9].

Окрім цього, Т. Парсонс [31] в своїх дослідженнях виділив два механізми соціалізованості, які, власне, мають їй сприяти:

- механізм соціалізації в якому існують механізми, які сприяють і завдяки яким іде засвоєння мови, поглядів, культурних зразків цінностей та дій;

- а до механізму соціального контролю автором відносяться засоби, що сприяють упорядкуванню ролі статусу в соціальних системах, щоб зменшувати негативні емоції, напругу та дії, які можуть бути неправильними, у відносинах та поведінці суб'єктів.

Е. Еріксон розробив свою теорію особистості та запропонував модель соціальної ідентичності особистості. Науковець говорить про те, що соціальна ідентичність – це особистісна структура, і визначає її те, що людина уявляє себе відразу на трьох рівнях, а саме – соціальному, соматичному і особистісному [1, с. 13]. Формування та становлення соціальної ідентичності, на думку Е. Еріксона, є важливим завданням і соціалізації, і виховання; соціальна ідентичність, говорить автор, це перетворення життєвого досвіду в індивідуальне «Я». Розвиток цей відбувається протягом всього життя, а вікові кризи дозволяють збагатитись особистості новим соціальним досвідом, адаптовуватись у суспільстві, оскільки для їх вирішення потрібна зміна ролей, позицій, поглядів. Важливо зазначити, що основою теорії Е. Еріксона є епігенетичний принцип, який, власне, можна звести до двох основних положень [1, с. 14]:

- розвиток особистості відбувається ступенево;
- суспільство намагається сприяти розвитку соціальних можливостей людини, підтримує належний темп і послідовність цього розвитку.

Всі інші дослідники так чи інакше, пояснюючи та аналізуючи процес соціалізації, звертаються до елемента суспільства в якому людина росте та розвивається.

Дитина-дошкільник активно розвивається та формується як фізично, так і психологічно, вона швидко всотує інформацію (сприймає культуру суспільства, цінності, приклади поведінки та т. ін.), за допомогою спостереження за дорослими, своєї власної діяльності (здебільшого, ігрової). Соціалізація в цей період є безтурботною та, здебільшого, веселою. Таким чином, дитина, начебто,

має свободу в своєму розвитку та своїй соціалізації, проте дитинство такий період, в якому дитина наче знаходиться в певних рамках (реальних можливостей), які обумовлюються і її віком, і тими системами взаємодії, функціональними зв'язками, які визначають соціальне становище дитинства в конкретно взятому суспільстві [1, с. 64-65].

Звернемось до визначення поняття «дитинство». Дослідженню дитинства, як вікового періоду присвячено велику кількість праць, менше дослідженим є вищезначене – тобто, ті рамки, які існують у певному суспільстві, відносно дитинства, його становища в соціумі.

А. Богуш визначає дитинство, як «динамічне соціальне утворення в межах вікового періоду від народження до повноліття, яке характеризується специфічними ознаками, має власну субкультуру та будується на особливих соціальних зв'язках та відносинах» [2].

Загальний аналіз літератури із зазначеного питання дозволяє говорити про те, що дитинство – це важливий етап життя індивіда, який сприяє становленню його як особистості. Становлення особистості можливе за рахунок сприймання того, що для конкретного суспільства є загальноприйнятим (поведінка, цінності, правила та т. ін.).

Надалі будемо послуговуватись саме визначенням, яке надала А. Богуш, адже не можна відкидати той факт, що період дитинства є, насправді, динамічним. Дитина-дошкільник пізнає світ, спостерігає за тим, як оточуючі будують свої відносини, сприймає зразки поведінки та т. ін., і відбувається це, часто, в швидкому, динамічному темпі.

М. Євтух [6, с. 112-113] розвиває діалогічну концепцію в контексті розгляду проблеми соціалізаційного процесу, виокремлюючи такі рівні:

- «я – я» – тобто, внутрішній діалог, який є умовою для формування самосвідомості та самооцінки дитини;

- «я – ти» – на цьому рівні відбувається формування морального почуття та інших почуттів (любові, ненависті, дружби);
- «я – ми» – рівень на якому відбувається виховання у дошкільника національної свідомості, почуття класово та солідарності в групі:
- «я – людство» – рівень на якому відбувається усвідомлення належності до людського роду;
- «я – друга природа» – рівень оцінки речей»;
- «я – природа» – це прояв тих інтересів, які має дитина-дошкільник;
- «я – універсум» – відбувається формування світогляду релігійних та філософських вчень.

Дитині входити та інтегруватись у суспільство допомагають дорослі – насамперед, батьки. Це процес адаптації; протягом життя людина адаптується до всього – оточення, дитячого садка, школи, університету, роботи, нових умов життя (в разі, якщо таке відбулось), до нового місця проживання та т. ін. Процес адаптації, дослідниками, пов'язується з формуванням самосвідомості, освоєнням рольової поведінки, оволодінням формами самоконтролю та навичок самообслуговування.

Соціалізація дитини – це процес освоєння тих правил та норм, які необхідні їй для нормального функціонування в соціумі. Є декілька різних шляхів того, як такий процес соціалізації може відбуватись:

- стихійно – тобто відбувається поза планами та поза контролем дорослих;
- коли батьки та педагоги відносно спрямовують та контролюють цей процес;
- самовиховання – тобто при наявності у дитини бажання та здатності до того, аби оволодівати певними вмінням, позбутись певних вад [2, с. 33].

Звичайно важливо, щоби процес соціалізації контролювався батьками та педагогами, оскільки коли він проходить поза контролем, в стихійному варіанті,

дитині може бути складно виокремити саме те, що є прийнятним та необхідним для нормального функціонування в конкретному суспільстві [21; 18].

Особливостями періоду дитинства є те, що воно на кожному зі своїх етапів орієнтується на дорослий світ; потребою у тому, щоби бути в соціумі та взаємодіяти з ним. Орієнтування на дорослий світ, входження в соціум та взаємодія з ним – саме це і є соціалізацією[2; 25].

Проте, дитина може стати жертвою процесу соціалізації, в тому разі, якщо він на якомусь зі своїх етапів відбувся не так або такий етап було пропущено. Можна говорити, що до жертв соціалізаційного процесу можна віднести надмірно конформних дітей або дітей, які мають девіантні прояви. Це дві крайнощі одного процесу. Надміру конформна дитина залежна від думок оточуючих, не має своєї власної думки, виконує розпорядження інших людей, в той час як дитина з проявами девіації, навпаки, не є адаптованою до суспільства, схильна до вчинення протизаконних вчинків (сварки, агресія, бійки й т. ін.)[18; 19].

Надміру конформні діти можуть вирости в сім'ях, де існують зразки поведінки з надмірними проявами підпорядкування одного дорослого іншому – тобто, дитина, яка свою соціалізацію починає саме зі спостережень за батьками та їхньою поведінкою, спостерігаючи подібні відносини, може в подальшому відтворювати поведінку того дорослого, який, безпосередньо підпорядковувся; виявляв залежність від слів та дій іншого. А діти, які мають девіантні прояви, також беруть це зі своєї сім'ї, також копіюючи поведінку одного із дорослих – зазвичай, того, хто є більш агресивним, який вирішує все за допомогою сили чи погроз [18; 19].

І той, і той варіант не є добрим – оскільки це тільки ускладнює подальше життя дитини, заважає її нормальній соціалізації, входженню в суспільство та встановленню міжособистісних зв'язків. Найкраще, коли в процесі соціалізації дитина навчається взаємодіяти з соціумом, дослухатись до порад, але одночасно

з цим – вчиться приймати самостійні рішення, спокійно реагувати на стресові та конфліктні ситуації [18; 19].

Розглядаючи процес соціалізації Ф. Гіддінгс [30] звертає увагу на те, що це можливість та необхідність в процесі людського формування здатності мислити та діяти на власний розсуд. Соціалізація розглядається дослідником і як факт наслідування, і як вплив того природного, оточуючого світу навколо нас; відповідно до Ф. Гіддінгса це, як він визначає, дія «розвитку соціальної природи або характеру особистості». Особистість, як відомо, формується під впливом оточуючого середовища, діями суспільства, отримувати вона (особистість) їх може від сім'ї, школи, інших суспільних установ; особливість цих дій полягає в тому, що вони носять виховну спрямованість, відповідно до автора, є діями «свідомого плану».

Як і будь-який процес, соціалізація має свої стадії розвитку. Звернемось до аналізу робіт Л. Колберга [18], в яких він визначає шість стадій, які особистість проходить в процесі свого морального розвитку та соціалізації:

1. першою стадією є доморальний стан(в подальшому розвитку, він має наповнюватись моральною свідомістю, орієнтуватись на моральні цінності);
2. другою стадією є пасивно-адаптивна поведінка, яка являє собою пошук суб'єктом таких шляхів, які забезпечуть злагоду співіснування з іншими;
3. третя стадія представляє собою пасивне прийняття суб'єктом певних норм та цінностей, які надходять від оточення;
4. орієнтація суб'єкта на закон та порядок, які встановлені в суспільстві – четверта стадія процесу морального розвитку та соціалізації;
5. п'ятою стадією автор визначає спрямованість суб'єкта на соціальний договір та закон;
6. шоста – остання – стадія: визнання, прийняття та орієнтованість на ті норми та принципи поведінки в соціумі, які є загальнолюдськими та визнаними суспільством.

Якщо виділені Л. Колбергом стадії спроектувати на процес соціалізації дитини-дошкільника, то можна зробити висновок про те, що перші підвалини для формування моральності та початку соціалізації у дитини-дошкільного віку починаються на стадії пасивно-адаптивної поведінки. Початок пасивного сприймання у дитини на ранньому етапі її розвитку, і продовжується в молодшому дошкільному віці – молодші дошкільнята часто можуть лише спостерігати, а не діяти за відповідними шаблонами. Молодші дошкільники, також, пасивно приймають ті норми та цінності, інформацію про які отримують від оточуючих. А діти середнього дошкільного віку та старші дошкільники, вже більш активно діють на основі зразків поведінки, які вони засвоювали, можуть відмовлятися від певних норм, цінностей чи правил, в разі якщо вони їм не подобаються; діяти більше на свій розсуд. Соціалізаційний процес дітей старшого дошкільного віку приймає більш активний характер[18].

Звернемось до праці О. Хохліної[25] щодо процесу соціалізації дитини, яка потребує особливих умов навчання та виховання. Це важливо, окрім того, що сьогодні відбувається активний розвиток інклюзивної освіти, ще й тому що з війною росії проти України збільшується кількість дітей, процес соціалізації яких був порушений через війну тим чи іншим чином; кількість дітей, які пережили психотравмуючі події і тому для них потрібно організувати особливий процес інтеграції в соціум.

О. Хохліна [25] розглядає процес інтеграції дітей з особливими потребами, як особистісне становлення дитини в соціумі, пояснюючи це як самостійне прагнення дитини стати частиною того суспільства, яке її оточує.

Інтеграція дітей з особливими освітніми потребами в соціум, а відтак їхня соціалізація – є одним із важливих завдань сьогоденних освітніх закладів, якщо узагальнювати аналіз дослідження О. Хохліної [25] відносно цього питання. Знову ж, в умовах повномасштабної війни, інтегрувати дітей з особливими освітніми потребами є дуже складно – в залежності від тих порушень та їх

глибин, що вони мають, їхні реакції, насамперед, поведінкові та емоційні, можуть бути непередбачувані у разі ситуації небезпеки: від абсолютного ступора до проявів агресивності.

У контексті процесу соціалізації дітей, які постраждали внаслідок війни (з категорії ВПО; дітей, батьки яких загинули внаслідок воєнних дій; дітей, батьки яких захищають країну; діти, які пережили психотравмуючі події) особливо важливо сприяти тому, щоб дитина мала бажання увійти до нового соціуму. Діти, що отримали психотравму, на жаль, втрачають відчуття безпеки – через це їх складніше включити в новий соціум, навчити знову довіряти людям та оточуючому середовищу в цілому.

Соціалізація дитини багато в чому залежить від її психічного, емоційного стану, моральної ситуації в якій знаходиться дитина, ситуацією в суспільстві (в тому разі, якщо дитина стає частиною цієї ситуації).

Діти, які постраждали від війни, більш обережно входять в новий соціум, оскільки можуть мати страхи, недовіру до оточення, можуть очікувати від нових людей в своєму оточенні того, що пережили раніше. В цьому разі соціалізація ускладнюється, може навіть зупинитись – дитина (будь-яка), а особливо дошкільник, може намагатись уникати необхідності в соціальних контактах, обмежуючи коло свого спілкування батьками, братами/сестрами (якщо вони є) [27].

Важливу роль в процесі соціалізації дитини відіграє сім'я та сімейне виховання. Перші зразки поведінки, моральні цінності та норми, дитина бере саме в процесі виховання в сім'ї. Питання того, яку роль відіграє сім'я в соціалізації дитини досліджували С. Куріна, Т. Кравченко, І. Татьянчикова, К. Суятинова. Сім'я може як сприяти, так і негативно впливати на соціалізаційний процес дитини [21; 20; 23; 26].

Науковці виділяють такі фактори сімейного кола, які можуть заважати чи негативно впливати на соціалізаційний процес [18; 19]: сімейні конфлікти,

несприятливі сімейні відносини, ігнорування культури спілкування і т. ін. Таким чином, сім'я як фактор соціалізації дитини дошкільного віку може впливати на цей процес як позитивно, так і негативно. Конфлікти в сім'ї та те, що дитина може постійно спостерігати їх, можуть сформувати у дошкільника страхи, тривожність, невпевненість в собі, недовіру до людей, невміння висловлювати свої думки та, загалом, страх перед міжособистісною взаємодією. Все це може ускладнювати подальший процес соціалізації дитини.

Українські науковці продовжують дослідження соціалізації дітей, з врахуванням організації цього процесу дітям, які потребують особливих умов навчання та виховання. Цим питанням займаються Н. Макарчук, Ю. Рібцун, О. Хохліна, А. Висоцька та ін..

Отже, соціалізація – це процес соціального розвитку особистості і розуміється як довгостроковий процес оволодіння дитиною зразками поведінки, нормами, цінностями, які є загальноприйнятими в тому чи іншому суспільстві, в тій чи іншій культурній традиції. Соціалізація – це інтеграція дитини у соціальну спільноту, засвоєння та прийняття тієї системи цінностей, норм і відносин, які є прийнятими в цій спільноті. Процес соціалізації може ускладнюватись частою необхідністю адаптуватись до нових умов – це особливий виклик сьогодення. Детальніше проаналізуємо це надалі.

1.2. Вплив воєнного стану на соціалізацію особистості

Війна внесла змінила уклад життя кожної людини в нашій країні, повномасштабне вторгнення – як продовження війни, яку росія розв'язала ще 2014 року, – збільшило кількість внутрішньо переміщених осіб; осіб, які постраждали внаслідок війни; тих, хто втратив дім, рідних через війну.

Війна представляє собою організований конфлікт, в якому використовується зброя та насильство, у ньому беруть участь люди,

організовані у групи; метою війни виступає захоплення територій чи ресурсів (природних, енергетичних чи людських) [3].

Невід'ємною частиною в країні, яка перебуває у стані війни, звісно є особливий правовий режим, який вводиться головою держави по всій її території, має свої обмеження та особливості, який називається воєнним станом[4]. 24 лютого 2022 року президентом України В.Зеленським було введено цей режим, і продовжується вже він більше двох років.

Війна змушує змінювати життя, плани та сподівання, а воєнний стан привносить ще більше цих змін в наше життя.

Війна чинить негативний вплив на особистість в цілому, й на її соціалізацію в тому числі. Процеси соціалізації та адаптації в умовах війни носять характер вимушений, й реакція в різних людей на вимушеність та необхідність соціалізуватись та адаптуватись в новому соціумі сприймає по різному.

Найбільш вразливими категоріями відносно нової/повторної соціалізації виступають діти, сім'ї внутрішньо переміщених осіб та військовослужбовці. Необхідно розглянути кожен з цих категорій, щоби скласти враження того, як же впливає війна на соціалізацію особистості.

Від початку гібридної війни на Донбасі, а згодом і початком повномасштабної війни, в нашій країні стрімко збільшилась кількість внутрішньо переміщених осіб.

К. Лай та Б. Толіашвілі [27] стверджують,що переміщення зумовлює депривацію та соціальне виключення, воно підвищує кількість насильства та порушує екологію людини, а також – сприяє виникненню у переміщеної особи, так званої психологічної «пастки бідності». І все це зумовлює потребу та необхідність в допомозі з боку соціальних працівників.

Я. Юрків та Д. Луканов [27] дослідили те, які труднощі виникають у внутрішньо-переміщених осіб в процесі соціально-психологічної адаптації до

нових умов життя, серед яких можна назвати: криза ідентичності, зміна соціального статусу, зміна оточення, матеріальна невлаштованість та інше. На наш погляд, криза ідентичності може визначатися як головна причина проблеми адаптації і, відповідно, соціалізації, особи, яка має статус внутрішньо переміщеної. Криза ідентичності представляє втрату почуття самого себе, неможливість пристосуватись в новому суспільстві; це невідповідність між вимогами та можливостями.

Для людей, які мають статус ВПО вже є складним процесу пристосування до нових умов життя в новому соціумі; складно встановлювати нові емоційні зв'язки, складно проходити процес соціалізації знову. Найскладнішим, процес адаптації, пристосування та соціалізації проходить саме для дітей та людей похилого віку зі статусом ВПО. З переміщенням, коли вони опиняються серед інших людей, в новому місці, у них починається процес усвідомлення їхньої інакшості. Вони гостро розуміють, що відрізняються від місцевого населення – це перша складність процесів адаптації та соціалізації; друге, про що слід сказати, це те, що вони гостріше відчувають свою самотність та непотрібність [27].

Пристосування (тобто, процеси адаптації та соціалізації) до нового соціуму для людей похилого віку з категорії ВПО є складним в тому, що їм досить складно усвідомити те, що потрібно починати життя «з нуля», часто вони вирішують повернутись додому (якщо територія підконтрольна Україні) та продовжувати своє життя надалі під обстрілами, знаходячись в небезпеці, але, при цьому, повертаючи усвідомлення самих себе, тобто свою ідентичність. В той час, як на новому місці, вони часто почувають себе «не на своєму місці», відшуковують ознаки своєї непотрібності іншим, та в них загострюється почуття самотності [1].

Наступною вразливою категорією є діти (які не мають статусу ВПО, та які мають статус ВПО). Війна зумовлює низку психологічних проблем у дітей,

наприклад таких, як: страхи, нічні кошмари, панічні атаки, тривожність, порушення емоційного розвитку, порушення когнітивних функцій та т. ін. Насамперед, для дітей, які не покидали своєї домівки, але проживають на прифронтових територіях чи територіях, які входять до переліку таких, де ведуться активні бойові дії, такий вплив чинить сама ситуація війни – напруження, невпевненість, очікування небезпеки. Для дітей, які мають статус ВПО це ускладнюється ще й тим, що вони втратили домівку – тобто, втратили базове відчуття безпеки [23].

Всі психологічні та психічні порушення впливають на процеси соціалізації дитини. Переживаючи травматичні події, діти можуть замикатися в собі, відштовхувати від себе інших, надавати перевагу іграм в які не потрібно залучати інших дітей, вони можуть ставати агресивнішими чи апатичними [8].

Реакції на травматичні події також різні, як і форми їх переживання. Т. Кирпенко та Ю. Бохонкова [7], досліджуючи це питання, виділили наступні форми переживання дітьми травматичних подій: реактивна форма (для неї характерним є виникнення фобій; включення захисних автоматизмів), опанувальна форма (для якої характерним є те, що відбувається усвідомлення ситуації, а також підбір таких стратегій поведінки, які можуть бути найбільш адаптивними), захисно-компенсаторна форма.

Спираючись на зазначене дослідження, яке провели Т. Кирпенко та Ю. Бохонкова [7], ми можемо припустити, що діти дошкільного віку, зазнаючи тривалої психотравми та знаходячись в постійному, хронічному стресі, можуть страждати на фобії та страхи, а це може зумовити більшу закритість, відсторонення від оточуючих та небажання приймати активну участь в іграх та заняттях.

Діти цього віку, зокрема, схильні відтворювати травматичну ситуацію в грі [7], таким чином сигналізуючи про вплив цієї ситуації на них, оскільки не завжди можуть про це говорити прямо та відкрито. У дітей, які пережили

різного типу психологічні травми, проявляється схильність до ігор на тему війни, на поділ «наші» та «чужі», лікарі, цивільні, загиблі, діти та ін. Якщо уважно спостерігати за тим, які ігри переважають у дітей та які ситуації вони відтворюють, це навіть може виступати як діагностичний момент – частіше за все діти схильні відтворювати близькі до психотравмуючої ігрові ситуації. В грі така ситуація їх не лякає, вони можуть виявляти свої почуття та емоції, які у звичайних умовах за певних причин виявити не можуть.

Серед основних причин порушеннями процесу соціалізації дітей науковці виділяють наступні [23; 31]:

1. Психологічний травматизм, оскільки діти, які переживають війну можуть ставати свідками насильства, смерті та руйнування, що може зумовлювати розвиток посттравматичного стресового розладу та травматичних досвідів.

2. Розрив з батьками та родиною.

3. Відсутність освіти та навчання.

4. Втрата домашнього середовища.

5. Порушення норм та цінностей.

Ці причини порушують процес соціалізації всіх дітей без винятку, різняться лише вплив конкретного чинника на ту чи іншу дитину. На відміну від дітей, які мають статус внутрішньо переміщених осіб, діти без цього статусу, але які проживають на так званих прифронтових територіях, зазнаючи впливу хронічного стресу, постійно перебуваючи в стані страху та тривожності, відмовлятимуться від включення в соціум з тієї чи іншої причини; вони можуть обирати для себе потенційно безпечне місце – свою родину та свій дім, а при спробах залучити дитину до відвідування ЗДО можуть вдаватись до істерик, невдоволень або ж і проявів агресії – це свідчить про те, що у дитини відбувається порушення норм та цінностей, в неї розвивається страх втратити домашнє середовище, своїх батьків та близьких [23; 31].

Тобто, можемо говорити про те, що поведінка дітей визначається поточною ситуацією їхнього життя та можливих страхів, які в них виникають, тим самим ускладнюючи процес соціалізації, включення в соціальні групи.

І. Трубавіна [23], дослідивши проблеми ВПО, до основних відносить наступні: порушення емоційного розвитку, страхи, підвищена агресія, підвищений рівень стресу, почуття незахищеності та безпорадності, постійне очікування «поганого», почуття провини та низька самооцінка.

Насправді, навіть перелік проблем дітей, які постраждали від війни, запропонований І. Трубавіною, на наш погляд, не можна назвати вичерпним. Діти з категорії ВПО бояться великої кількості речей, але, природно, нікому про це не скажуть самі, оскільки часто можуть просто не розуміти, що ж з ними відбувається. Важливо, щоб дорослі, які знаходяться поруч з дитиною, могли помітити ті зміни, які з нею відбуватись та звернулись за допомогою до спеціалістів.

Через подібне, соціалізація дитини чи ресоціалізація дитини (з числа ВПО, або дітей, які не мають статусу ВПО) набуває характеру проблемного, оскільки на неї накладаються негативні чинники війни, як суспільного явища; насильства, яке породжується війною; переміщенням, необхідним для збереження життя. Діти, які відчують страхи, притлумлюють свою агресію, мають підвищений рівень стресу, не довіряють оточуючому світу, постійно знаходяться в очікуванні чогось «поганого» та відчують себе безпорадними, незахищеними та покинутими – не мають бажання входити до нового соціуму та ставати його частиною. Вони бояться встановлювати нові емоційні зв'язки через страх їх втратити, тому доцільнішим вважають замкнутись в собі, обмежившись спілкуванням в колі своєї сім'ї [9; 14; 26].

Воєнний стан, який є наслідком війни, має свої обмеження. Для соціалізації особистості, особливо для дітей дошкільного віку, як і шкільного віку, ці обмеження мають негативні наслідки. Оскільки спілкування дітей або

проходить в режимі онлайн, або відсутнє взагалі. На відносно мирних та спокійних територіях, звісно, можливе навчання в приміщення ЗДО чи шкіл, або змішаний тип навчання, але в прифронтових територіях, весь процес навчання відбувається з використанням різноманітних програм та гаджетів [7; 23; 26].

Для дітей дошкільного віку, процес соціалізації яких пов'язаний, насамперед, зі спілкуванням «очі в очі», «в живу», це складно. Освітній процес в ЗДО призупинився, тому процес соціалізації дітей дошкільного віку, на наш погляд, сьогодні носить дещо стихійний характер – бо більше може відбуватись не під контролем ні батьків, ні вихователів; діти соціалізуються самостійно – через інформаційні технології, на вулиці (якщо мають можливість виходити та проводити час на подвір'ї з іншими дітьми) [7; 10; 23; 26].

Вищезазначене, дозволяє нам зробити висновок про те, що соціалізація особистості в умовах війни ускладнюється великою кількістю негативних факторів та чинників. Вимушені зміни, які викликала війна та обмеження воєнного стану накладаються одне на інше, змушуючи людей переглядати свої плани, свій уклад життя, постійно знаходитись в стані очікування «чогось», що заважає входити повноцінно в новий соціум, соціалізуватись та адаптуватись в ньому. Через страхи втрати чи почуття провини, люди не поспішають на новому місці формувати нові соціальні контакти, починати спілкування та утворювати дружні стосунки, встановлювати нові емоційні зв'язки [7; 10; 23; 26].

Висновки до 1 розділу

Проведений нами теоретичний аналіз психолого-педагогічної літератури та наукових джерел, дозволяє зробити висновок про те, що соціалізація – це процес входження особистості в соціум, сприйняття та прийняття норм, цінностей, зразків поведінки, які є загальноприйнятими в цьому суспільстві. З'ясовано, що соціалізація дітей дошкільного віку починається ще в сім'ї, де дитина вперше знайомиться з цінностями та нормами; процес соціалізації продовжується протягом всього життя.

Соціалізація може відбуватись декількома шляхами: стихійно, контрольовано або за допомогою самовиховання. Розглянуто концепції соціалізації таких науковців, як: Т. Парсонса, М. Євтуха, Е. Еріксона, Ф. Гіддінгса, Л. Колберга та ін. Відповідно до яких, узагальнене розуміння соціалізації зводиться до того, що – це процес соціального розвитку особистості і розуміється як довгостроковий процес оволодіння дитиною зразками поведінки, нормами, цінностями, які є загальноприйнятими в тому чи іншому суспільстві, в тій чи іншій культурній традиції.

Далі нами було розглянуто, який вплив на соціалізацію особистості чинить війна та воєнний стан, для цього ми звернулись до робіт: Т. Кирпенко, Ю. Бохонкової, Н. Дембицької та Т. Яблонської, К. Лай та Т. Толіашвілі та ін. В результаті теоретичного аналізу яких, можна зробити наступний узагальнений висновок про те, що війна (з її травматичними подіями, з необхідністю змінювати місце проживання та уклад життя) та воєнний стан (з його обмеженням), чинять негативний вплив на соціалізацію, адаптацію та ресоціалізацію особистості. Для дітей дошкільного віку, які, до всього, є емоційно незахищеними, і входять до категорії ВПО чи проживають у прифронтових чи на окупованих територіях, процес соціалізації може або частково зупинитись, або зупинитись взагалі, внаслідок того, що діти пережили чи переживають.

Отже, подальші дослідження окресленої проблеми необхідні і важливі, оскільки необхідно розробляти дієві інструменти, які б сприяли ефективній ресоціалізації особистості, яка постраждала через війну, в новий соціум.

РОЗДІЛ 2. РЕКОМЕНДАЦІЇ ВИХОВАТЕЛЯМ ЩОДО СПРИЯННЯ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

2.1. Особливості організації освітнього процесу дітей дошкільного віку в ЗДО

Освітній процес дітей дошкільного віку в ЗДО керується Базовим компонентом дошкільної освіти, за яким основна мета полягає в «забезпеченні соціальної адаптації, готовності продовжувати освіту». Заклади дошкільної освіти забезпечують формування особистості дитини, розвиток її творчих здібностей та набуття дитиною соціального досвіду [15].

Актуальним питанням в умовах воєнного стану є безпека, відповідно, до звичної організації освітнього процесу в ЗДО додається і це компонент. Сьогодні в закладах дошкільної освіти необхідно організовувати освітній процес з оглядом на створення безпечних умов як для працівників закладу, так і для вихованців. Наголосимо – це відбувається в тих регіонах, яким безпекова ситуація в цілому дозволяє провадити роботу в очному форматі; організація ж роботи ЗДО в дистанційному форматі є обмеженою та, на жаль, досить складною.

Організація освітнього процесу регламентується наступними нормативними документами: Закон України «Про освіту», «Про дошкільну освіту», Указ Президента України від 24 лютого 2022 року №64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні» [14]. Рішення про режим функціонування ЗДО приймається громадою з урахуванням рекомендацій обласних та районних військових адміністрацій, а також в залежності від того наскільки близько чи далеко розташований населений пункт від зони ведення бойових дій та можливості загрози артилерійського обстрілу.

На сьогодні певні заклади дошкільної освіти припинили освітній процес зовсім, інші перейшли в дистанційний режим, а ті, які знаходяться далеко від зони бойових дій та яким дозволяє безпекова ситуація організували освітній процес або за очною формою, або за змішаною очно-дистанційною.

Таким чином, функціонування закладів освіти на сьогоднішній день залежить від безпекової ситуації, рішень громади та військових адміністрацій. Відповідно, актуальними питаннями організації освітнього процесу, на сьогодні, є наступні [8]:

1. Організація безпечного освітнього простору для перебування в закладі здобувачів дошкільної освіти;
2. Організація безпечного освітнього простору для перебування в закладі персоналу закладу дошкільної освіти;
3. Забезпечення безпечного освітнього простору – в разі такої необхідності – для батьків вихованців.

Таким чином, безпека є наскрізним компонентом освітнього процесу станом на сьогодні. Відповідно, саме це зумовлює особливості організації цього процесу загалом.

Спробуємо проаналізувати поняття «безпека в освітньому просторі». Безпека освітнього простору визначається у Законі України «Про повну загальну середню освіту» як «сукупність умов у закладі освіти, що унеможливають заподіяння учасникам освітнього процесу фізичної, майнової та/або моральної шкоди» [17].

Т. Цюман та Н. Бойчук дають наступне визначення цьому поняттю, відповідно до якого безпечний освітній простір – це «простір з безпечними умовами навчання та праці, комфортною міжособистісною взаємодією, яка сприяє емоційному благополуччю учасників освітнього процесу» [9, с. 93; 26, с. 10].

В своїй статті О. Косенчук та О. Стягунова [9] пропонують розглядати безпечний освітній простір закладу дошкільної освіти як «сукупність умов, що запобігають будь-яким видам фізичної, психологічної, інформаційної, соціальної, моральної, матеріальної небезпеки всіх учасників освітнього процесу». Відповідно, безпечний освітній простір представляє собою такий де немає місця проявам будь-яких видів насильства, є достатня кількість ресурсів для запобігання таким негативним явищам та в якому дотримуються прав і норм фізичної, психологічної, соціальної та інформаційної безпеки.

Відтак, такий простір є можливим за дотримання наступних умов [9]:

- передбачення небезпеки, яке представляє собою уміння розпізнати небезпечні ситуації, оцінювати ризики та передбачати наслідки своїх дій;
- запобігання небезпеці, яке полягає в тому, щоб діяти таким чином, щоб не потрапляти і не створювати небезпеки, вживати запобіжні заходи для цього;
- автоматизм дій у разі небезпеки, що передбачає фізичну та психологічну готовність діяти у небезпечній ситуації; знання основного алгоритму дій при різних ситуаціях та т. ін.

До вже згаданих нормативних документів можна додати наступні: Лист ДСНС №03-1870/162-2 «Про організацію укриття працівників та дітей у закладах освіти», Лист МОН №1/3845-22 «Про рекомендації для працівників закладів дошкільної освіти на період дії воєнного стану в Україні», Лист МОН №1/4428-28 «Про методичні рекомендації», Лист МОН №1/3737-2 «Про забезпечення психологічного супроводу учасників освітнього процесу в умовах воєнного стану в Україні». Ці документи є правовим полем, на основі якого керівники та педагогічні колективи ЗДО організують безпечний освітній простір в умовах воєнного стану.

Керівники та педагогічний колектив ЗДО мають на зараз керуватись сааме тим, що освітній процес повинен бути безпечний відносно до всіх критеріїв, які визначаються при поясненні поняття безпечний освітній простір.

В Листі Міністерства освіти і науки України «Про окремі питання діяльності закладів дошкільної освіти у 2023/2024 навчальному році» [16] визначено пріоритетні напрямки діяльності закладів дошкільної освіти в 2023/2024 навчальних роках:

1. Організація та підтримка безпечного освітнього простору.
2. Організація освітнього процесу у різних форматах і подолання освітніх втрат.
3. Педагогічна взаємодія з дітьми, зокрема з дітьми з особливими освітніми потребами.
4. Партнерство у співпраці з батьками або законними представниками дітей.
5. Організаційно-методична підтримка керівників і педагогів ЗДО.
6. Організація в нових умовах атестації педагогічних працівників.
7. Організація харчування в ЗДО.

Отже, організація безпечного освітнього простору в ЗДО є першочерговим завданням в сучасних умовах функціонування закладів дошкільної освіти в умовах воєнного стану.

Ще одним нормативним документом, який є нормативною основою організації освітнього процесу в ЗДО у 2023/2024 н. р. є Базовий компонент дошкільної освіти, а також «Методичні рекомендації до оновленого Базового компонента дошкільної освіти» [20].

Тепер спробуємо охарактеризувати особливості наявних форм проведення освітнього процесу в ЗДО:

- очна форма: на сьогодні вона може проводитись лише в тих регіонах, які знаходяться далеко від ведення активних бойових дій, з урахуванням того, що умови (наявність бомбосховища/укриття, організоване харчування в закладі, співпраця з батьками, дозвіл від військової адміністрації та т. ін.) є дотримані, або такий формат проведення освітнього процесу погоджений на всіх рівнях.

- дистанційна: найбільш поширена форма організації освітнього процесу для більшості закладів освіти і, в тому числі, для ЗДО. Організація такої форми визначається в таких документах, як [20]: листи МОН «Про рекомендації для працівників закладів дошкільної освіти на період дії воєнного стану в Україні» 02.04.2022 №1/3845-22, «Про окремі питання діяльності закладів дошкільної освіти у 2022/2023 навчальному році» 27.07.2022 №1/8504-22, Про організацію безпечного освітнього простору в закладах дошкільної освіти та обладнання укриттів 20.06.2023 №1/8820-23. Ця форма організації освітнього процесу більш ніж будь-яка інша вимагає співпраці батьків та педагогічного колективу ЗДО.

- змішаний формат (поєднання очної та дистанційної форм навчання).

В сьогоденнішніх реаліях більш поширена форма змішаного навчання – вона дозволяє підлаштовуватись під безпекові умови та створює розуміння найбільш доцільної організації освітнього процесу як такого.

Організація освітнього процесу в ЗДО сьогодні є складною в плані створення безпеки не тільки від того, що може відбуватись в дитячому колективі, а й від створення загального відчуття безпеки. О. Косенчук та О. Стягунова узагальнюють підходи та стратегії щодо організації БОП ЗДО в умовх воєнного стану [9, с. 95-96]:

- створення безпечних умов організації освітнього процесу, що включає вибір доцільного формату та можливість різнофазного режиму роботи ЗДО;
- посилення пропускнуго режиму;
- дотримання принципів універсальності при організації БОП;
- створення та підтримка сприятливого психологічного клімату;
- постійний психологічний супровід всіх учасників освітнього процесу;
- зниження або виключення негативного інформаційного навантаження на дітей;
- оновлення напрямів партнерської взаємодії з батьками вихованців;

- організаційно-методичний супровід тренувань та навчання персоналу діям у ситуаціях небезпеки.

В умовах, коли країна перебуває у стані війни, існують загрози артилерійських та ракетних обстрілів, влучання безпілотних літальних апаратів в громадські будівлі, необхідною умовою для функціонування закладів освіти в цілому, в тому числі й закладів дошкільної освіти, є наявність укриттів та безпечних локацій.

Укриття [9, с. 97] представляє собою «компонент освітнього середовища в нових соціальних умовах воєнного часу», який є обов'язковим. Розробляється та організовується укриття з позицій, насамперед, безпеки та комфорту для дітей. До внутрішнього облаштування такого укриття висувуються наступні вимоги:

- наявність ігрових та розвивальних осередків;
- змістовність;
- інформованість;
- відповідність віковим особливостям;
- здатність стимулювати розвиток дітей (когнітивний, емоційно-ціннісний та діяльнісно-поведінковий);
- дидактичне забезпечення укриттів, а саме наявність технічних засобів навчання, дидактичні та настільно-друковані ігри тощо.

Перебуваючи в укритті діти продовжують навчатись, тому важливою умовою їх перебування там є спланований змістовний контент роботи. До того, продовження навчального процесу та використання саме спланованої роботи та контенту цієї роботи повинно відволікати дітей від страхів, хвилювань, тривожних станів.

Проте, організувати процес навчання в укритті під час того, коли лунає сигнал повітряної тривоги буває доволі складно, оскільки різні діти по різному реагують на сигнал тривоги, необхідність спустатись до укриття, на обмежений

простір, чим відзначається більшість укриттів. Тому у перші хвилини після того, як дітей було переміщено до укриття, педагогам закладу дошкільної освіти необхідно використати вправи на заспокоєння: дихальні, ігрові або інтерактивні вправи. Іншими словами, необхідно відволікти дітей від того, що відбувається та сприяти заспокоєнню та емоційній стабілізації стану дитини.

Безпечними локаціями в ЗДО [9, с. 97] вважаються «окремі приміщення в будівлі та на території закладу, які можуть захистити від наслідків різного виду фізичних небезпек учасників освітнього процесу». Можуть бути розташовані такі локації в підвальному приміщенні, на цокольному поверсі, коридорах та приміщеннях без вікон, в «глухих» кімнатах.

Отже, сьогодні завдання ЗДО щодо організації освітнього процесу ускладнились у зв'язку з тими подіями, які відбуваються сьогодні в нашій державі.

2.2. Механізми формування соціалізації дітей дошкільного віку в умовах воєнного стану

Спробуємо розглянути механізми формування соціалізації дітей дошкільного віку в умовах воєнного стану. Наголосимо, що цей процес ускладнюється територіальними особливостями – в разі, якщо ЗДО частково функціонує або не функціонує взагалі через загрози обстрілів в тому чи іншому регіоні.

К. Суятинова в своїй статті «Соціалізація дітей дошкільного віку в період дії воєнного стану» [20] аналізує підходи до розуміння процесу соціалізації в педагогічній науці, та погляди на те, як збройні та воєнні конфлікти впливають на цей процес. В результаті свого дослідження науковиця доходить висновку, що необхідно розробляти методичні рекомендації, метою яких має бути психолого-педагогічна підтримка дошкільників в умовах війни.

На соціалізацію впливають як об'єктивні, так і суб'єктивні фактори впливу на цей процес. До перших відносять «соціально-економічні, суспільно-політичні, культурно-освітні умови життя суспільства та його окремих соціальних спільнот», а до других – «вільну, активну, відповідальну, творчу діяльність особистості у сенсі впливу на соціальні умови та обставини» [18].

Вчені, досліджуючи питання соціалізації та механізмів, які на неї впливають, визначили наступні [18; 5]:

- психологічні механізми;
- традиційні механізми;
- інституційні;
- стилізовані (реалізується під впливом субкультури);
- міжособистісні.

Наведемо детальніший опис визначених механізмів [18]. Отже, до психологічних механізмів відносять, наприклад, імпринтинг. Цей механізм полягає в тому, що людина фіксує особливості життєво важливих об'єктів, явищ та речей, які чинять на неї вплив; ця фіксація відбувається на рецепторному та підсвідомому рівнях. Цей механізм відбувається саме в дитячому віці. В цей процес має включатись якнайбільше органів чуття, тим краще буде відбуватись розвиток дитини. Наслідування – наступний психологічний механізм, який полягає в тому, щоб дотримуватись певного ідеалу, взірця, прикладу. До психологічних механізмів відносять, також, екзистенціальний натиск та ідентифікацію. Перший трактується як опанування мови та неусвідомлюване засвоєння норм соціальної поведінки під час того, як дитина взаємодіє з людьми, які є для неї значимими. А от ідентифікація, науковцями, визначається як процес неусвідомлюваного ототожнення та уподібнення дитиною себе з іншою людиною.

Виходячи з цього опису психологічних механізмів соціалізації, можна зробити висновок, що для найбільш ефективного процесу соціалізації, необхідно системно та тісно взаємодіяти з дорослими.

Зазначимо, також, що соціалізація дитини дошкільного віку активно відбувається і під час взаємодії дошкільника з однолітками – тому в освітньому процесі в закладі дошкільної освіти вихователь має сприяти груповій, колективній роботі дошкільників для кращого процесу соціалізації, включенню дитини в колектив та прийняття нових умов своєї життєдіяльності. Колективна діяльність сприяє активному розвитку комунікативних навичок, покращує процес соціалізації дошкільника, допомагає йому формувати навички слухати та приймати думки іншого.

Традиційні механізми [18] означають засвоєння дитиною норм та цінностей, які є прийнятими в суспільстві, де зростає та розвивається дошкільник. Інституційні – які полягають в тому, щоб функціонувати в процесі взаємодії особистості з інститутами суспільства. А міжособистісні визначаються вченими, як такі, що функціонують в процесі того, як особистість взаємодіє з тими людьми, які є для неї значимими.

Воєнний стан вносить корективи щодо того, як працюють визначені механізми соціалізації. Діти дошкільного віку сьогодні обмежені в повній реалізації таких механізмів, які пов'язані з інститутами суспільства. Діти, здебільшого, знаходяться вдома та не взаємодіють в стінах ЗДО зі своїми однолітками й навіть поза своїми домівками вони рідко опиняються, щоб повноцінно взаємодіяти зі своїми однолітками.

Воєнний стан, безпосередньо, обмежує можливість дитини дошкільного віку розширювати коло свого спілкування – часто воно обмежується рідними та близькими, що, відповідно, негативно впливає на формування ряду важливих навичок, які дитина може здобути лише в умовах закладу дошкільної освіти та при взаємодії зі своїми однолітками.

Весь процес соціалізації дошкільників сьогодні, здебільшого, зосереджений на взаємодії з рідними та близькими. Діти дошкільного віку на сьогодні позбавлені можливості перебувати в стінах закладів дошкільної освіти, в групі однолітків, соціалізуватись так, як це повинно відбуватись. А коли ж така можливість з'являється – дитину необхідно знову навчати базовим соціальним навчикам, і тут важливо, щоб педагог закладу дошкільної освіти знав оптимальні шляхи щодо сприяння цьому процесу. Важливо, щоб батьки дитини та заклад дошкільної освіти активно співпрацювали в цьому напрямку.

2.3. Програма рекомендацій вихователям щодо сприяння соціалізації дітей дошкільного віку в умовах воєнного стану

Процес соціалізації дитини дошкільного віку починається ще в родині, а продовжується безпосередньо в закладі дошкільної освіти в процесі взаємодії з вихователями та іншими дітьми. Сьогодні цей процес ускладнений воєнним станом та подіями в країні, оскільки збільшилась кількість дітей, які були внутрішньо переміщені з інших територій; дітей, які пережили важкі травматичні події, які часто мають відтерміновану реакцію; дітей, які втратили батьків в результаті бойових дій; дітей, які пережили окупацію[10; 13].

В закладі дошкільної освіти саме на вихователя покладається відповідальна роль дорослого, який має сприяти та допомагати дошкільнику успішно соціалізуватись, засвоїти соціальні навички взаємодії в колективі.

Вихователь у закладі дошкільної освіти займає для дитини позицію референтного – авторитетного – дорослого. Дошкільник бере приклад з нього, може спостерігати за поведінкою, характерними емоційними проявами, дослухається до того, що говорить цей дорослий – і часто може відтворювати окремі елементи в своїй поведінці.

Для дітей дошкільного віку важлива підтримка та участь зі сторони дорослих, з якими вони взаємодіють в процесі своєї життєдіяльності – батьками,

вихователями, особами, що замінюють батьків, іншими дорослими з числа рідних. Провідною діяльністю в цьому віці є ігрова, тому важливо організувати процес соціалізації та адаптації шляхом використання різноманітних ігрових методів, моделюванням реальних соціальних ситуацій за допомогою гри [13; 10].

Саме тому в пропонованій Програмі рекомендацій вихователям щодо сприяння соціалізації дітей дошкільного віку в умовах воєнного стану (далі – Програма рекомендацій) важливе місце відведене саме ігровим методам та іграм. Ці методи мають бути спрямовані, насамперед, на формування відповідних психологічних механізмів, які допомагатимуть дитині в опануванні соціальними навичками, а також навичками адаптації до нового середовища, допомагатимуть включатись в колектив швидше, сприяти формуванню довіри до навколишнього світу [10; 18; 19].

Життєдіяльність дитини дошкільного віку, її навчання та навіть міжособистісна взаємодія тісно пов'язана саме безпосередньо з грою – це провідна діяльність віку, яка сприяє розвитку комунікативних навичок, емпатії, покращує соціалізаційні та адаптаційні процеси.

Для успішного та ефективного використання, Програма рекомендацій доцільно розділити на відповідні блоки за тематикою, визначивши кількість занять для кожного блоку, тип занять, формат та час проведення кожного заняття. Структуру програми відобразимо в табл. 2.1.

Таблиця 2.1.

Структура програми рекомендацій вихователям щодо сприяння соціалізації дітей дошкільного віку в умовах воєнного стану

№ блоку з/п	Назва блоку	Назва, тип заняття та кількість занять в блоці (індивідуальне/групове)	Формат проведення (очно/дистанційно)	Час заняття
1	Адаптація	1. Групове: Знайомство.	Очна форма проведення	30 хв
		2. Групове: Нові умови мого життя.	Очна форма проведення	30 хв

		3. Групове: Я, вихователь та садочок.	Очна форма проведення	30 хв
		4. Групове: Я, інші діти та садочок.	Очна форма проведення	30 хв
		Індивідуальні консультативні зустрічі з батьками, індивідуальні заняття з дитиною.	Очна або дистанційна форма.	
2	Довіра	1. Групове: Я маленький і знаю – кому можу довіритись.	Очна форма проведення	30 хв
		2. Групове: Найближчі рідні – моє коло довіри.	Очна форма проведення	30 хв
		3. Групове: Вихователь – дорослий, якому я можу довіритись.	Очна форма проведення	30 хв
		Індивідуальні консультативні зустрічі з батьками, індивідуальні заняття з дитиною.	Очна або дистанційна форма.	
3	Емоційна стабільність	1. Групове: Знайомимось – наші емоції.	Очна форма проведення	30 хв
		2. Групове: Я радію та я сумую – вчусь контролювати емоції.	Очна форма проведення	30 хв
		3. Групове: Я тривожусь та мені страшно – вчусь контролювати негативні емоції.	Очна форма проведення	30 хв
		Індивідуальні консультативні зустрічі з батьками, індивідуальні заняття з дитиною.	Очна або дистанційна форма.	
4	Когнітивні навички	1. Групове: Вчимо літери – тренуємо уяву та пам'ять.	Очна форма проведення	30 хв
		2. Групове: Малюємо – розвиваємо увагу та фантазію.	Очна форма проведення	30 хв
		3. Групове: 1+1 – вчимося рахувати.	Очна форма проведення	
		Індивідуальні консультативні зустрічі з батьками, індивідуальні заняття з дитиною.	Очна або дистанційна форма.	
5	Соціалізація	1. Групове: Я та інші.	Очна форма проведення	30 хв
		2. Групове: Розвиваю свої соціальні навички.	Очна форма проведення	30 хв
		3. Групове: Я та нові знайомі – розширюю коло своїх друзів.	Очна форма проведення	30 хв
		4. Групове: Закріплення соціальних навичок.	Очна форма проведення	30 хв
		Індивідуальні консультативні зустрічі з батьками, індивідуальні заняття з дитиною.	Очна або дистанційна форма.	
6	Підсумок	1. Групове: Садочок та колектив – мені тут	Очна форма проведення	30 хв

		комфортно?		
		2. Групове: Довіра до інших – кому я можу повністю довіряти?	Очна форма проведення	30 хв
		3. Групове: Мої емоції під моїм контролем!	Очна форма проведення	30 хв
		4. Групове: Продемонструю свої вміння – намалюю, поражую, напишу, розповім.	Очна форма проведення	30 хв
		5. Групове: Найважливіші соціальні навички.	Очна форма проведення	30 хв
		Індивідуальні консультативні зустрічі з батьками, індивідуальні заняття з дитиною.	Очна або дистанційна форма.	

Важливо, окрім основних занять в блоках, проводити індивідуальні консультації з батьками та індивідуальні (за потреби) заняття з дитиною, в тому разі, якщо дошкільник цього потребує та початковому етапі роботи для кращого встановлення контакту з вихователем та початкової адаптації до нього.

Також необхідною умовою ефективності запропонованої Програми є обов'язковий діагностичний етап перед початком впровадженням компонентів Рекомендацій. Важливо попередньо розуміти наявний – реальний – рівень соціалізаційних навичок, розвитку когнітивних навичок, рівня тривожності дитини.

Дитина повинна почуватись безпечно та впевнено в новому дитячому колективі та поруч з вихователем, який з нею займається. Саме тому формування довірливих стосунків між дитиною та вихователем є важливою складовою для ефективного використання запропонованої нами Програми рекомендацій.

Заняття програми включають в себе практичні поради для вихователів щодо сприяння в соціалізації дітей дошкільного віку, вправи та ігри для успішного проведення цього процесу, включені також і вправи та ігри для адаптаційного процесу, для формування довіри до оточуючого середовища, для розвитку емоційного інтелекту дитини, а також для підтримки та розвитку когнітивних функцій дошкільника.

Окремою частиною для кожного блоку виділені консультативні зустрічі з батьками дитини, індивідуальні заняття з дитиною за потреби. Індивідуальні заняття з дошкільником, зокрема, можна проводити вже після основного впровадження та завершення Програми з використанням групової форми проведення занять.

Пропонована програма включає в себе рекомендації та заняття, які входять в неї, представляють собою, в першу чергу, інструмент підтримки та сприяння ряду важливих процесів, які повинна пройти дитина дошкільного віку та які зазнають вагомого порушення в умовах воєнного стану.

Останній блок – підсумковий – включає в себе поєднання вправ з різних блоків, але вони мають бути спрямовані, насамперед, на діагностику, яке повинна допомогти визначити рівень розвитку та сформованості навичок, умінь та знань, розвитку яких має сприяти пропонована програма.

Отже, спираючись на теоретичні підходи до питання соціалізації дітей та враховуючи нормативні документи щодо організації освітнього процесу в закладах дошкільної освіти в умовах воєнного процесу, ми розробили практичні рекомендації для вихователів, які спрямовані на сприяння процесу соціалізації дітей дошкільного віку в умовах воєнного стану.

Висновки до 2 розділу

В цьому розділі було проведено аналіз нормативних документів, які регулюють організацію освітнього процесу загалом та в умовах воєнного стану в тому числі. Зокрема, ми проаналізували такі нормативні акти, як: Базовий компонент дошкільної освіти, Закон України «Про освіту», «Про дошкільну освіту», Указ Президента України від 24 лютого 2022 року №64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні», Лист ДСНС №03-1870/162-2, Лист МОН №1/3845-22, Лист МОН №1/4428-22, Лист МОН №1/3737-2, Лист Міністерства освіти і науки України «Про окремі питання діяльності закладів дошкільної освіти у 2023/2024 навчальному році», «Методичні рекомендації до оновленого Базового компонента дошкільної освіти», листи МОН «Про рекомендації для працівників закладів дошкільної освіти на період дії воєнного стану в Україні» 02.04.2022 №1/3845-22, «Про окремі питання діяльності закладів дошкільної освіти у 2022/2023 навчальному році» 27.07.2022 №1/8504-22, Про організацію безпечного освітнього простору в закладах дошкільної освіти та обладнання укриттів 20.06.2023 №1/8820-23.

Також, ми проаналізували дослідження О. Косенчук та О. Стягунової, К. Суятинової, Н. Павлюх, які розглядали особливості соціалізації дітей дошкільного віку в умовах воєнного стану та особливості організації освітнього процесу, а також основні механізми соціалізаційного процесу.

Особливості організації цього процесу в закладі дошкільної освіти зумовили розробку Програми рекомендацій вихователям щодо сприяння соціалізації дітей дошкільного віку в умовах воєнного стану. Ця програма спирається на врахування провідної діяльності дітей, вона спрямована на групове проведення, проте в разі необхідності можна використовувати й індивідуально. Окремо винесені індивідуальні консультації з батьками дошкільнят, оскільки важлива активна співпраця для покращення процесу соціалізації. Програма рекомендацій враховує провідну діяльність дітей

дошкільного віку та розрахована на вільний прояв дитиною своїх емоцій та почуттів, які її хвилюють.

Отже, провівши аналіз нормативно-правових актів, які сьогодні регулюють роботу закладів дошкільної освіти та дослідивши механізми соціалізації дітей дошкільного віку, а також врахувавши провідну діяльність цього віку, нами була розроблена Програма рекомендацій вихователям щодо сприяння процесу соціалізації дитини дошкільного віку.

ВИСНОВКИ

У кваліфікаційній роботі «Соціалізація дітей дошкільного віку в умовах воєнного стану» наведено теоретичне обґрунтування та практичні шляхи покращення процесу соціалізації дітей дошкільного віку в умовах воєнного стану.

Соціалізація особистості є: процесом засвоєння моральних норм, принципів та зразків поведінки, який відбувається шляхом формування власного «Я» особистості. Процес соціалізації починається з раннього віку дитини, з сім'ї та продовжується протягом всього життя людини.

В першому розділі кваліфікаційної роботи нами було проведено аналіз теоретичних концепцій соціалізації особистості, а саме таких науковців: Т. Парсонса, М. Євтуха, Е. Еріксона та ін. Узагальнено розуміння соціалізації, як: процесу соціального розвитку особистості, який має довгостроковий характер та характеризується оволодінням дитиною певними зразками поведінки, цінностей, норм, які є загальноприйнятими в суспільстві, в якому дитина зростає. Таким чином, можна зробити висновок, що соціалізація, зокрема, процес динамічний, який залежить від оточуючого середовища та культурних особливостей суспільства, де дитина зростає та розвивається.

Для розуміння того, як впливає війна на соціалізацію особистості, нами були проаналізовані роботи Т. Кирпенко та Ю. Бохонкової, Н. Дембицької, К. Суятинової, К. Лай та ін., в результаті чого дійшли наступного висновку: війна та воєнний стан негативно впливають на соціалізацію та адаптацію особистості, оскільки створюють ситуацію незахищеності, хронічного стресу та провокують велику кількість негативних емоційних станів, спричиняють розвиток посттравматичного стресового розладу. Діти дошкільного віку з різних причин зазнають складнощів в процесі соціалізації, оскільки він залежить нині від низки факторів, серед яких: безпекова ситуація регіону, наявність чи відсутність статусів (ВПО; діти, позбавлені батьківського піклування; діти, батьки яких

загинули в результаті бойових дій; діти, батьки яких знаходяться в лавах ЗСУ; діти, сироти та ін.), можливість відвідувати заклад дошкільної освіти в очному чи змішаному форматах тощо. Всі ці фактори визначають особливості процесу соціалізації та ресоціалізації дітей дошкільного віку в умовах воєнного стану.

В результаті проведеного теоретичного аналізу, ми дійшли висновку, що подальші дослідження в цьому напрямку повинні продовжуватись, оскільки проблеми соціалізації дітей дошкільного віку в умовах воєнного стану є актуальними та важливими в їхній різнобічній розробці.

В другому розділі було розглянуто нормативні документи, які регулюють роботу закладу дошкільної освіти та організацію освітнього процесу в цілому та в умовах воєнного стану зокрема. Посилання на нормативні документи надано в Додатку А. Також ми звернулись до досліджень О. Косенчук та О. Стягунової, К. Суятинової та Н. Павлюх, в результаті чого визначили основні особливості соціалізації дітей дошкільного віку, які надаються в педагогічній науці, а також визначили особливості організації освітнього процесу з урахуванням особливостей воєнного стану та практичної реалізації положень окремих нормативних документів, та проаналізували механізми соціалізаційного процесу дітей дошкільного віку.

Результатом аналізу нормативних документів та окремих досліджень із зазначеного питання, стала розробка Програми рекомендацій вихователям щодо сприяння процесу соціалізації дітей дошкільного віку, де враховані такі особливості, як: провідна діяльність, форма проведення, співпраця з батьками. Розроблені нами Рекомендації включають в себе шість блоків, п'ять з яких спрямовані на розвиток конкретних навичок особистості дитини, зокрема це: адаптація, довіра, емоційна стабільність, когнітивні навички, соціалізація. Шостий блок носить підсумковий характер, а включені в нього вправи – це вправи попередніх блоків, спрямовані допомогти в діагностиці рівня розвитку

тих чи інших навичок дитини дошкільного віку в результаті впровадження Рекомендацій в освітній процес закладу дошкільної освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексеєнко Т.Ф. Соціалізація особистості: можливості й ризики. Науково-методичний посібник. / Алексеєнко Т. Ф. К., 2007. 152 с. URL: <http://surl.li/xlckzf>
2. Богуш А.М. Дитинство : погляд сьогодення / А.М. Богуш // Виховання і культура. 2003. № 1-2. С. 4-10.
3. Війна. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Війна> (дата звернення 15.03.2024)
4. Воєнний стан. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Воєнний_стан (дата звернення 15.03.2024)
5. Енциклопедія освіти / Академія пед. наук України ; гол. ред. В. Г. Кремінів. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
6. Євтух М. Б. Соціальна педагогіка : підручник / М.Б. Євтух, О.П. Сердюк. Київ : МАУП, 2003. 232 с.
7. Кирпенко Т. М., Бохонкова Ю. О. Механізми психологічного самозахисту підлітків: монографія. Сєверодонецьк: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2017. 176 с. URL: <http://surl.li/olmuvb>
8. Косенчук О., Стягунова О. Безпека освітнього простору закладів дошкільної освіти в умовах воєнного стану. Духовність особистості: методологія, теорія і практика, 2023. Т. 1. №1 (105). URL: <https://doi.org/10.33216/2220-6310/2023-105-1-90-101>
9. Кравченко Т. В. Діагностика рівня соціалізованості учнів початкових класів. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: зб. наук. праць / Ін-т проблем виховання АПН України. К.: 2008. Вип. 11. 165 - 175 с. URL: <https://nenc.gov.ua/doc/autoref/kravchenko.pdf>
10. Куріна С. М. Особливості соціалізації дітей шести - семи років в різних умовах життєдіяльності. Дисертація. Слов'янськ, 2004. С. 240.

11. Освіта.ua. Про окремі питання діяльності закладів дошкільної освіти у 2023/2024 навчальному році. Освіта.UA. URL: <https://osvita.ua/legislation/doshkilna-osvita/89818/> (дата звернення: 12.04.2024).

12. Освіта.ua. Щодо організації діяльності закладів освіти, що забезпечують здобуття дошкільної освіти у 2019/2020 навчальному році. Освіта.UA. URL: <https://osvita.ua/legislation/doshkilna-osvita/65086/> (дата звернення: 10.03.2024).

13. Павлюх Н. С. Механізми та чинники соціалізації дошкільників. Наукові записки: Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова, 2018, №139. С. 185-192. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzped_2018_139_24

14. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.02.2022 №64/2022 URL: <https://griml.com/XxpXM> (дата звернення: 12.04.2024)

15. Про затвердження Базового компонента дошкільної освіти (Державного стандарту дошкільної освіти). Наказ МОН України № 33 від 12.01.2021 р. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/12.01/Pro_novu_redaktsiyu%20Bazovoho%20komponenta%20doshkilnoyi%20osvity.pdf.

16. Про окремі питання діяльності закладів дошкільної освіти у 2023/2024 навчальному році : Лист Міністерства освіти і науки України від 21.08.2023 №1/12490-23. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-okremi-pitannya-diyalnosti-zakladiv-doshkilnoyi-osviti-u-20232024-navchalnomu-roci> (дата звернення: 17.04.2024)

17. Про повну загальну середню освіту : Закон України від 16.01.2020 №463-IX. Верховна Рада України. URL:<https://griml.com/afuQB> (дата звернення: 15.04.2024)

18. Соціалізація дітей старшого дошкільного віку в умовах ДНЗ : монографія / Н. Гавриш, О. Рейпольська та ін.; за заг.ред. О. Рейпольської. К. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2018. 280 с. URL: https://ipv.org.ua/wp-content/uploads/2019/03/Shkliar_dis-1.pdf
19. Соціалізація особистості: нав. посібник / В. В. Радул, Я. В. Галета. Рек. МОН. Кіровоград : ФОП Александрова М.В., 2016. 236 с.
20. Суятинова К. Соціалізація дітей дошкільного віку в умовах війни. Актуальні питання гуманітарних наук, 2023, №63, Т. 2. С. 281-286. URL: <http://surl.li/uxlpat>
21. Татьянчикова І. В. Методичні основи забезпечення соціалізації учнів спеціальної школи. Курс лекцій для студентів. Слов'янськ.: Маторін. 2013. С. 205.
22. Татьянчикова І. В. Соціалізація дитини з вадами розвитку: теорія, досвід, технології. Монографія. Слов'янськ: 2017. С. 456.
23. Трубавіна І. М. Проблеми внутрішньо переміщених осіб в Україні як основа соціально-педагогічної роботи з ними. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. 2015. № 8. С.434–446. URL: <https://dspace.hnpu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/8a338e50-a725-4397-b169-15f24fe6f832/content>
24. Феномен дитинства в сучасному соціумі. URL: <http://mdu.edu.ua/?p=35397> (дата звернення 14.03.2024)
25. Хохліна О. П. Забезпечення соціалізації дитини як мета діяльності спеціального освітнього закладу. Дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі. Науково-методичний збірник. К. : Наук. світ. 2009. Вип. 11. 287-291 с. URL: <http://surl.li/ghoplu>
26. Цюман Т. П., Бойчук Н.І. Кодекс безпечного освітнього середовища: метод. посіб. / за заг. ред. Цюман Т. П. К. : 2018. 22с. URL: <https://griml.com/EzriM> (дата звернення: 16.04.2024)

27. Юрків Я. І., Луканов Д. В. Труднощі соціально-психологічної адаптації вразливих верств внутрішньо переміщених осіб до нових умов життя. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота». 2021. Вип. 1 (48). С. 469–472. DOI: <https://doi.org/10.24144/2524-0609.2021.48.469-472> (дата звернення 16.03.2024)
28. Які мета та завдання діяльності. Електронний журнал «Практика управління дошкільним закладом». URL: <https://ezavdnz.expertus.com.ua/914454> (дата звернення: 01.05.2024).
29. Bandura A. Social Learning Theory. Englewood Cliffs, 1977. URL: https://www.asecib.ase.ro/mps/Bandura_SocialLearningTheory.pdf
30. Giddings F. The Theory of Socialization. N. - Y.. 1897. P. 386p. URL: <https://archive.org/details/cu31924030235091>
31. Parsons T. The Social System. Glencor III, 1957. URL: <https://voidnetwork.gr/wp-content/uploads/2016/10/The-Social-System-by-Talcott-Parsons.pdf>